

Kazinczy Ferenc írói pályakezdése: egy korai honismereti mű II.

A MINTA

Miután a Gellert-fordítás kiadását tanára helytelenítette, Kazinczy zavarba került. „Megtartam az anyámnak mindent – emlékezik utóbb-, s kértem, várná idejét, míg valami jót fogok adhatni. Valamit, akármilyen legyen az! ez vala felelete... Nem tudván mihez kapjak, s anyám által mindég unszoltatván, egy Magyarországi Geographiát csináltam a Losonczi István Hármaskis Tükörének hasonlatosságára.”¹ Anyja – elhunyt férje akaratahoz hűségesen – ragaszkodott hozzá, hogy azon a nyáron fia nyomtatott munkával álljon elő, sürgette fiát, akinek csak pár hét állt rendelkezésére, hogy június utolsó napjaiban a kéziratot beadhassa a kassai nyomdába. Nem véletlenül mondja könyvét „idétlen szülemény”-nek, hiszen koraszülött volt az a sietség miatt. A *Hármaskis Tükör* ott lehetett a keze ügyében, kihagyott és átvett belőle, új versikéket írt, kibővítette az ismereteket, de mindez sokkal gyorsabb megoldáshoz vezetett, mintha valamilyen fordításba kezdett volna. Önálló alkotással megjelenni, ez eszébe sem juthatott.

A „Hármaskis Tükör” címlapja

Magyarország történetének tanulására adta magát, előbb Magyarország geographiáját tanulta meg, »s oly lelkes munkából, mint a Losonczi kis tüköre.«²

1 Az én életem. *Kazinczy Ferenc*. Pályám emlékezete. Sajtó alá rendezte: *Orbán László*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. (Rövidítve: PÉ.) 421. Kazinczyt a mai helyesírást követve idézzük.

2 *Kösa László*: Losonczi István és a Hármaskis Tükör. Élet és Tudomány 1980. V. 2. 35. évf. 18. sz. 566.

3 *Márki Sándor*: A földrajz-tanítás története Magyarországon. Földrajzi Közlemények XIX. k., 1891. 277-278.

Losontzi István képzett ember volt, az Utrechti Egyetem protestáns teológiáján szerzett doktori oklevelet. 1741 és 1769 között igazgató volt Nagykőrösön, tanított görögöt, hébert, logikát, filozófiát, földrajzot, történelmet és hittant, míg hallása nem sérült; visszavonulva alkotta meg könyveit, köztük tíz tankönyvét. A legnagyobb sikert a *Hármas Kis Tükör* aratta. A 192 oldal terjedelmű, térképmelléklettel illusztrált 1773. évi kiadás 1770-ben, Nagykőrösön keltezett előszavában szól a „*Kegyess Olvasóhoz*”, s benne hangsúlyozza pedagógiai és nemzeti szándékait. „*Gyermekeknek írtam, azért is gyermeki elméhez alkalmaztatott módot szükség vala követnem. Tudjuk, hogy a gyermekek a ritmizálásban igen gyönyörködnek, és a verseket örömmel tanulják: ez októl indíttatván, a vármegyénkben levő nevezetesebb helységeket versetskékben foglaltam, hogy azokat minden unalom nélkül megtanulván álhatalosan elméjekben megtartsák: hogy pedig érthessék, alájok tettem rövid világosításokat. / Magyar gyermekeknek magyarul írtam, nem idegen nyelven, melyet nem értenek. Söt vajha már valaha felállíttatnának a mi nemzetünkben is a magyar iskolák, amelyekben a szükséges dolgokra magyar nyelven taníttatnának elsőben gyermekeink! úgy sem ezek idejüket, sem a szülék költségeket haszontalanul el nem vesztenék. [...] / Sokkal hasznosabb volna a falusi gyermekeket magyar olvasásra, éneklésre, könyörgésre, írásra, aritmetikára, históriára és a keresztyén hitnek ágazataira tanítani, mint gyermeki elméjeket hat, hét deák declinációknak vagy reguláknak tanulásával gyötreni, jövendő megsirathatatlan károkkal.*”⁴

Hogy tanításra szánta könyvét, az már címében is benne foglaltatik. Hogy a hazafias nevelést kívánja szolgálni, mottójával jelzi.⁵ Igaz, latinul idéz, valamint Ovidiustól választ jelígt,⁶ a XVIII. századi magyar nyelvű költészetben nem talált alkalmasabbat. Egy későbbi kiadásban magyarul is közlik az idézetet, Virág Benedeket nevezve meg fordítónak. Ez tévedés lehet; Szentkirályi Sámuel magyarította így, s a Gyulai Ferenc fölött 1730 júliusában mondott halotti beszédek során jelent meg 1743-ban: „*Nem tudom én, minemű édesség vonja az embert, / Hogy született földjét el ne felejtse soha.*”⁷ Később Rájnis József is lefordította: „*Nem tudom én, melly édes erő vonsz minket hazánkhoz: / Elménkben marad a képe akármilyen helyen.*”⁸ Ovidiusról tudnunk kell, hogy Kr. u. 8-ban Augustus császár száműzte Rómából, s Tomiban, a Fekete-tenger partján élt haláláig; távolból őrizte szülőföldje emlékét. A Rómától kényszerűen elszakadt költő honvágyának kifejeződése ez a barátjának írt disztichon.

A könyv belső címlapján, amely a Magyarországról szóló részt előzi meg, egy másik, hasonló tartalmú latin szállóige szerepel: „*Patriae memoria dulcis*”, vagyis „*Édes a haza emléke*”. Ezt írta azután Kazinczy kis könyve élére. Szerzőként Livius nevezik meg,¹⁰ de nem sikerült megtalálnunk e mondat latin eredetijét, pedig történik utalás annak lelőhelyére fő művében: V. könyv, 54. Ott azonban ezt a szöveget találjuk: „...*valahányszor a távolból emlékeztem hazámra, minden eszembe jutott, a dombok, a mezők, a Tiberis, a szemnek oly otthonos táj, s az égbolt, amely alatt születtem és nevelkedtem*”.¹¹ Livius Marcus Furius

4 1773. évi kiadás, 2-3. Az írásmódot a maihoz közelítettük.

5 Ezzel alaposan foglalkozó tartalmas mű: *Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok”. Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa. Argumentum Kiadó, Bp., 2013.*

6 *Epistulae ex Ponto* (Levelek Pontusból). 1. Könyv, III. elégia. Rufinushoz. 35-36. sor.

7 Az édes hazáról. *Schedel Ferenc: A deák szabású magyar versek története. A Kisfaludy Társaság Évlapjai* 5. k. Pest, 1846. 449. Ebben a formában szerepel az idézet a *Hármas Kis Tükör* későbbi kiadásáiban.

8 [A hazáról.] *Császár Elemér* (szerk.): *Deákos költők*. I. k. Bp., 1914. 59. Jegyzetben: „*Először itt. Kézirata az Akadémiában.*”

9 Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43 - Kr. u. 17) római költő.

10 Titus Livius (Kr. e. 59.-Kr. u. 17.) ókori római történétíró. Fő műve: *A római nép története a város alapításától* (Ab Urbe condita).

11 Muraközy Gyula fordítása.

A „Magyar-Országunk Kis-Tüköre” címlapja

nai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Erdélyi János, Jókai Mór, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Kossuth Lajos és még sokan mások – tudósok, költők, politikusok – valószínűleg ugyancsak ebből a kis könyvből tanulták először Magyarország földrajzát, alkotmányát és történetét. És az első kiadás után „következő száz évben több mint hetven követte. Tüzetesebb kutatások hiányában nem is tudni pontosan, hány, mert az ország távoli városainak nyomdái egymástól függetlenül adták ki, mindannyiszor, amikor szükség mutatkozott rá.”¹³ Az is érdekes lehet, hogy „A legutolsó kiadások egyikét – éppen a magyar hazafias érzelmeket erősítő tartalma miatt – a Bach-korszakban betiltották és elkobozták. Az egyszerű nép azonban – vállalva a vele járó veszélyeket – éppúgy rejtegette, dugdosta az önkényuralom kopói elől, mint a Kossuth-bankókat.”¹⁴

Losontzi egyértelműen iskolai használatra szánta művét, ez magyarázza az ismeretnyújtásnak kérdés-felelet formájában való, „katekizáló” elemeit, valamint a verses formát, amely a bevést szolgálta.¹⁵ A gyermeki tudás megalapozta a hazáról való közgondolkodást; hegyeink, folyóink, tájegységeink, településeink ismerete a *Hármas Kis Tükör* által rögzült. Balassa Iván Tokaj-Hegyaljáról mondja, hogy annak fogalma e könyv által terjedt ki az egész országra.¹⁶ A tankönyvi jelleggel együtt jár, hogy figyelembe kell venni a ta-

12 Kr. e. 390-ben a menekülő rómaiakat seregbe gyűjtve a gallok csapatait legyőzte, ezért hálából második honlapítónak, *pater patriae*nek nevezték. Népszerűségétől félve többször száműzték, de visszatért, ha Rómát kellett védeni.

13 Kósa László i. m. 566.

14 *Molnár Imre*: Pillantás a Hármas kis tükörbe. *Honismeret* 1980. VIII. évf. 3. sz. 18–20. A szerző az 1849/50. évi kiadást vizsgálta. Amikor azt írja: „A hazai költők közül legtöbbször Kölcseyt, Berzsenyit és Vörösmartyt szólaltatta meg...”, akkor az nem Losontzi eredeti munkájára, hanem annak mások által átdolgozott, kitoldott változatára vonatkozik. Az idézett, Szigetvárról szóló disztichon nincs is benne a Kazinczy által használt kiadásban. A Molnár Imre által említett költők pályaindulását Losontzi nem érte meg.

15 1814-ben a sátoralujjhelyi iskolában szerzett tapasztalata alapján Kazinczy bírálta a sajkózást, miután az egyik tanuló ugyan szépen elmondta Losontzinak Nógrád vármegyéről szóló versét, de amikor rákérdezett, nem tudta megmondani, hol van Fülek, „*elakadt mintha Nógrádnak s Füleknak hírét sem hallotta volna*”. (*KazLev. XII. 62.*) Ekkor már úgy vélte: „*Hazánkat fekvésre nézve a Losonczi István Geographiácskájából tanulták, mely felette rossz a mostani időkre.*” Érdekes a további megjegyzése: „*En magam fogok neked dolgozni egy munkát, mely őket a hazánknak fekvésével, népességével, bővségével, szűkölködéseivel s történeteivel megismertesse...*” (Uo. 64.) Sajnos ezt a tervét nem valósította meg, a nyelvújítás tollcsatái folytak azokban az években.

16 *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja történelmének fő vonásai. *Zempléni Múza* 2002. 2. évf. 3. sz. 7. Egyben rámutat a nyújtott tudás korlátozott voltára: „*Ebben az időben hús körül volt a tokaj-hegyaljai települések száma, ebből csak nyolcat sorol fel, igaz talán a legfontosabbakat, beletette azonban Leleszt, mely sohasem tartozott Hegyaljához, és csak tévedésből kerülhetett a névsorba.*” (A hivatkozás szerint Balassa Iván az 1830-as kiadás használat.) A Zemplénről szóló rígmus már az 1773-as kiadásban is ugyanígy szerepel.

nuló terhelhetőségét, Losontzi nem törekedhetett teljességre. Jellemző lehet, hogy mit érzett elsődrendű fontosságúnak, ezzel azonban itt nem foglalkozhatunk.

A könyv sikerének titkát egyik elemzője így foglalja össze: „Mindenek előtt azért lehetett oly népszerű e tankönyv, mert a korábban önálló tantárgyként nem tanított stúdiumot úgy tette a kor embere számára elfogadottá és hitelessé, hogy a történelmet a vitathatatlan Bibliával legitimálta. Magyarország és Erdély történetét a bibliatörténethez csatolta, annak mintegy természetes folytatásaként. Ugyancsak korát megelőző, máig érvényes pedagógiai újítás volt a tananyagának az életkori sajátosságokhoz való igazítása, ezen pedagógiai elv következetes alkalmazása. Harmadik nagy újítása a történelem magyar nyelvű tanítása, illetve az, hogy az értelmetlen magoltatás helyett a praktikus ismeretek komplex tanítása mellett szállt síkra.”¹⁷

Az 1773-ban megjelent, immár hármas szerkezetű könyv felépítése a következő: Szent históriák (4-28. oldal); Magyarország (29-144. oldal): I. Földrajz (31-50.), II. Polgári állapot (51-67.), III. Történelem (68-144.); Erdélyország (145-192. oldal), I. Földrajz (145-155.), II. Polgári állapot (156-159.), III. Történelem (160-192.).

Földrajzon a megyék szerinti országleírást érti, a polgári állapot az alkotmányos berendezkedést jelenti, a történelmi áttekintésben az uralkodók rendjében szól az eseményekről. A könyv az akkori uralkodóról, Mária Teréziáról szóló bekezdéssel zárul, s befejezésül még ott egy szentencia a nevelőhatás zárásaként és az alkotmányos helyzet elfogadásaként a királynő jelmondata: „Igazsággal és kegyelemmel”.

A MŰ

Csak most jutunk el Kazinczy első nyomtatott alkotásának bemutatásához, de a könyvecske megjelenéséig megtett út legalább annyira érdekes, mint maga a mű. Ha Kazinczy pályaindulását helyezzük figyelmünk középpontjába, akkor látjuk: *Magyarország Geographiája* nem előzmények nélkül, nem hirtelen felindulásból született meg, még ha írója így nyilatkozik is róla: „A hirtelen összefirkált és senkivel nem közölt Magyarország Geographiája tehát megjelene Kassán 1775., szurtosan, mint érdemlé.”¹⁸ Láttuk, miért lett „hirtelen összefirkált” a könyv, „szurtos”-nak meg azért nevezhető, mert a kassai nyomdász meg a korrektor nagy sietséggel, felületesen dolgozott. A kassai evangélikus lelkésznek kellett volna a nyomdai hibákat javítani, Klein Efraim azonban ezt nem elég alaposan végezte el, sőt „emitt-amott német magyarságával cifrázgatja meg”. „A könyvkötő álom nélkül tölte

A Losontzi István munkájának 1773. évi kiadásához csatolt térkép Magyarországról

17 Dárdai Fischer Ágnes: A tankönyvek bemutatása. (Toldalék a Régi tankönyvek a Pécsi Klimó Püspöki Könyvtárban c. cikkhez. Megjelent a Könyv és Nevelés 2007/4-es számában), www.tanszertar.hu/eken/seged_0704_fda_kieg. (A szerző a Kazinczy által ismert kiadásnál újabbat vett alapul.)
18 PE. 573.

Pest-Pilis-Solt, Bács és Bodrog megye tartozott. A „Dunántúl-való” kerület vármegyéi: Moson, Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Komárom, Esztergom, Székes-Fejér, Tolna, Somogy és Baranya. A „Tisza-mellyéki” kerület része Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Torontál, Csongrád vármegye. És a „Tiszántúl-való” kerület Temes, Csanád, Arad, Zaránd, Békés, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár vidéke, Szatmár, Szabolcs (benne a hét hajdúváros), Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegye alkotta. Kazinczy ír a megyei szervezeten kívüli járságról, a Nagy- és Kis-Kunságról is.

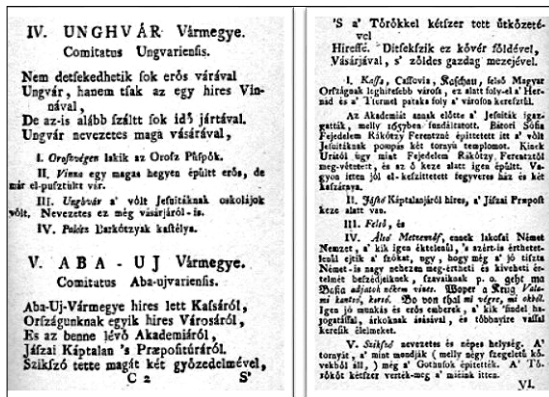
Losontzi néhány kérdéssel és felelettel vezeti be az országleírást, s nyilvánvaló pedagógiai céllal jut el oda: „Minémű föld-e vagyon?” „Igen áldott és termékeny, mely a természetnek majd minden javaival bővelkedik.” „Közbeszédben mit mondanak felőle?” „Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita. Nincs jobb élet, mint Magyarorszáiban.” Kazinczy ilyen ítéletre nem hivatkozik. Felsorolja a hegyeket, tavakat, folyamokat; a Tátráról szólva túl is lép ezen azzal, hogy hivatkozik egy tudósra, aki szerint ott a Zöld-tó összeköttetésben áll a tengerrel.

A vármegyékről szólva Losontzi sémája ez: a) verses bemutatás, b) néhány település nevezetességének megemlítése. (Lásd itt három Tisza-melléki vármegye példáját!) Kazinczy átvette ezt a szerkesztésmódot, de a versezetet követő információkat bővíteni igyekszik. Érdekes, hogy Zemplén esetében a rigmust változtatás nélkül átveszi, a legtöbbször újat költ, vagy épp variálja Losontzi versét, amire Abaúj lehet a példa. (Lásd itt Kazinczy könyvének Ungról és Abaújról szóló oldalait!) Mint már ezen a példán is szemléltethető, a vármegyén belüli nevezetességeket is másként látja az ifjú sárospataki diák, mint a nagykorú tanár. Joggal gondolhatjuk, hogy mivel Abaúj vármegye volt Kazinczy otthona (Regmec akkor oda tartozott), jobban ismerte, több volt róla a mondánivalója. Látjuk tehát, hogy nem szolgai módon vette át a *Hármas Kis Tükör* közléseit, a mintát követte ugyan, de új tartalmi elemekkel kívánta bővíteni, amennyire azt a rendelkezésére álló idő engedte. Jól látható ez Szepes vármegye esetében, ahol, Késmárkon sárospataki tanulmányai előtt Kazinczy egy évet töltött megcsodálva a Magas-Tátra bérceit, tehát azt is magáénak érezhette.

Sajátossága Kazinczy szövegének, hogy a települések nevét németül is megadja, tekintettel Szepes vármegye szász népességére. Nemcsak történeti, gazdasági adatra találunk – tud a szepesi lándzsásokról, a Zsigmond király által a lengyeleknek elzálogosított és Mária Terézia által három éve visszaszerezett településekről, a podolini piarista iskoláról –, hanem kitér a természeti adottságokra,

Részlet Kazinczy művéből:
három Tisza-melléki
vármegye bemutatása

Két oldal Kazinczy művéből:
Ung és Abaúj bemutatása

[higany], *cinobriumával* [higany tartalmú ásvány]”. Olykor földidézte a mondákban reánk maradt hagyományt, mint például a tokaji hegyről írva. „*A tokaji mindazáltal elég magas, mely arról híres a historiában, hogy annak tetején Turzol felhajtván egy kancsó bort, lovát megsarkantyúzta, és a hegy tetejéről megindulván, ott állapodott meg, ahol Tarcal építettett. Ezen a helyen még akkor falu se volt, hanem annak a jeles szaladásnak emlékezetire építettett a Turzol nevéről Tarcal*”.²⁴ Friss adatok is megjelennek. Megírja például, hogy Mária Terézia 1771-ben Budára küldte a Szent Jobbot, vagy hogy Pesten „*a Duna kiöntésével 1775. esztendőbeli Februarius havának 16. 17. és 18. napján a lakosoknak, kivált a Hustáton 171000 forintra becsült kárt tett*.”

Joggal állapítja meg Váczy János: „*Kazinczy szorosán követi példányát, de az egyes helységek nevezetességeinek felsorolásában némi önállóságot mutat, a történelmi adatok említése pedig arra enged következtetni, hogy az újkori történelemből hamarosan elsajátított némi ismeretet*”.²⁵ Orbán László is megerősíti, hogy Losontzi könyvéhez képest „*nem egyszerű másolatról vagy kijegyzésről van szó, hiszen néhol többletinformációkat is tartalmaz Kazinczy szövege – talán iskolai jegyzeteiből*”.²⁶

Életrajzírói rámutatnak néhány tévedésére. Toldy Ferenc így látta: „*Nem tudatlanság, hanem a hamarkodás figyelmetlensége ejtett benne néhány feltűnő hibát, például midőn Csepel szigetét teszi Nyulak szigetévé,*²⁷ *vagy az esztergomi érsekről mondja: »aki azelőtt primás volt«, ... csak kifejezési szabatlanság, midőn Nagyváradról mondja: Szent László királynak és Zsigmond császárnak tetemivel és fürdőjével híres.*”²⁸ Váczy János szerint „*Bajos megmondani, hogy a tudatlanság vagy sietés miatt ejt-e oly hibákat, mint midőn Magyarországot nyugatról Tótországgal határoltatja;*²⁹ *vagy a hunokat az V. században Nagy Károly császár által győzeti le,*³⁰ *s a Toldy által észlelt tévedések felsorolását azzal toldja meg, hogy Kazinczy „Széchy Máriát Széchenyi Máriának, Báthory Zsófiát pedig Rákóczi Ferenc nejének mondja*”.³¹

A *Geographica* verseiről nem sok jót lehet mondani. Toldy Ferenc jegyzetéből arra lehet következtetni, hogy Kazinczynak nem kellett szégyenkezni Losontzi szerzeményeihez

---

24 Anonymus így ír erről Gesta Hungarorumban: „*Ekkor Ond, Ketel meg Tarcal, miután az erdön áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágatában nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték.*” (Pais Dezső fordítása.) A különbség azt tanúsítja, hogy Kazinczy egy általa ismert szájhagyományt rögzített. Bár Anonymus műve nyomtatásban 1746-ban megjelent, a diák Kazinczy aligha ismerhette; magyar fordításban 1790-ben adták ki először. Kazinczy az általa ismert táji elemekről ír többet; itt nyújt Losontzihoz képest új adalékokat.

25 Váczy i. m. 52.

26 Kazinczy Ferenc: Magyarországi utak. [Kritikai kiadás.] Sajtó alá rendezte: Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 252. Ez a kötet Függelékben tartalmazza Kazinczy *Geographicáját*, de „*A szöveg részletes tárgyi jegyzeteléséről azért mondott le a jelen kiadás, mert valójában Losonczi István munkáját, a sárospataki kollégium tananyagát kellett volna jegyzetelni.*” (Uo.) Szövegforrásként az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példány szolgált.

27 Kazinczy ezt írja: „*Tsépel szigetije, insula Leporum, Szent Klára Szerzetjén lévő budai Apátzák innen nevezetnek*”. (19.) Minden bizonnyal a Margit-szigetre gondol, bár ott domonkos rendi apácakolostort létesített IV. Béla. Olvashatott az óbudai klarissza kolostorról, amelyet 1334-ben alapított Károly Róbert király felesége. Talán ismerte Istvánfy Miklós munkáját, aki szerint a Szent Margit szigete „*Cepeliának mondatik*”. És akkor nem ő tévedett.

28 Toldy i. m. 199.

29 Váczy ebben téved; Kazinczy délről határoltatja Tótországot (Szlavóniát) Magyarországgal!

30 Einhard frank történetíró, Nagy Károly krónikása írta *Vita Karoli Magni Imperatoris* című munkájában (817- 830 körül): „*Személyesen vezetett egy hadjáratot Pannóniába, ami akkoriban a hunok birtokában volt.*” Vélhetőleg ide vezethető vissza Kazinczy közlése; az avarokat hunoknak is nevezték.

31 Váczy i. m. 52. A kassai barokk jezsuita templomot II. Rákóczi György felesége, Báthory Zsófia 1681-ben építtette; kriptájában ő és a fia, I. Rákóczi Ferenc nyugszanak.

viszonyítva.³² Váczy János viszont más véleményen volt: „*Losontzi versei, bármit is mond Toldy Ferenc, nagyon határozottan felülmúlják a Kazinczyéit; ezért tanulták ősapáink évtizedekig kedvvel e művet.*”³³ A jelek szerint ma is Váczy ítélete él tovább: „*A vármegyek ismertetését – Losonczt követve, bár színvonalát el nem érve – rímelő sorokkal vezeti be...*” könyvében Kazinczy.³⁴ Szepesi Attila véleménye figyelmünkre méltó: „*Kazinczy, aki később, már felnőtt fejjel, elég epésen nyilatkozik a régi magyar poéták verseléséről, különösen a »négy-sarkú strófáról«, mely négy, tizenkét szótagból, a végén négyszeresen összecsengő verssorból áll – a nagy Gyöngyösi Istvánt, a Murányi Vénusz költőjét el is marasztalta a »rotyog-potyog-kotyog-szotyog« típusú rímek monotonijáért –, nos, diákként még nem volt ennyire finnyás, és (Losontzi példáját követve) maga is hasonló verseket kanyarított Magyarországon földjének bemutatására.*”³⁵

Nem kell mentegetnünk az alig 16 éves Kazinczyt kezdetleges verselése miatt. Ha nem a száz évvel korábban alkotó Gyöngyösit, illetve a népi verselést veszi Losontzi és Kazinczy alapul, akkor hová forduljanak, hol keressenek példát a XVIII. század 70-es éveiben?³⁶ Faludi Ferencet nem olvasta még, Amadé László versei később váltak ismertté, Orczy Lőrinc rímelésben nem hozott újat. Ányos Páltól, Barcsay Ábrahámtól tanulhatott volna a nála valamivel idősebb kortársai közül, ha lett volna akkor „*irodalmi élet*”, folyóirat, személyes kapcsolat. Egyébként Kazinczy nemcsak Gyöngyösire, hanem érett fejjel önmaga teljesítményére is ironiával tekint. A sorvégek monoton összecsengése idegen a fülünknek, de talán erősíthették Losontzinak azt a feltételezését, hogy – mint már előszavából idéztük – „*a gyermekek a ritmizálásban igen gyönyörködnek, és a verseket örömmel tanulják*”. Az elgondolás tehát pedagógiai és nem esztétikai alapokra épül. A cél nem a gyönyörködtetés, hanem az ismeretközlés. (Akár Tinódi Lantos Sebestyén két évszázaddal korábbi célkitűzése is eszünkbe juthat, aki elsősorban hitelességre és nem művészi értékek közvetítésére törekedett. Azokhoz is szólni kívánt, akik nem olvasnak, de rigmusait megjegyezték, továbbadták.)

Tegyük most egymás mellé két verset, amelyekre Toldy is hivatkozott!

LOSONTZI:

„*Néz Veszprim vármegye Balaton tavára,
És Bakony erdőnek sok makkú fájára.
Itt Palota, Veszprim, Pápa, Csesznek vára,
Nagy Vásonkő, Somlyó, s vár feje borára.*

*Bars vármegye vagyon Garan-viz mentében.
Hol Léva, Szent-Kereszt, Barssal egyetemben,
Nagy-Sarló, Verebély, Sasko hegy tetében,
Uj-bánya, és Körmözt, mely nemes hírében.*”

KAZINCZY:

„*Tekints ama híres Balaton tavára,
S kies partján épült Tihany városára,
Veszprémre s Vásonyra, Pápa s Palotára,
Hunyadi Mátyásnak mulató házára.*

*Híres Körmöcz-Bánya van Bars vármegyében,
Mely fekszik a sebes Garan mentében,
Sok rezet s aranyat ásnak üregjében,
Pénzt is vernek itten, melyért nagy hírében.*”

32 Toldy i. m. 199–201.

33 Váczy i. m. 52.

34 *Magyar Árpád*: Kazinczy Ferenc és a földrajz. MTA FKI, 2009, <http://www.mtafki.hu/kiallitas/kazinczy/kazinczy.html>

35 Szepesi Attila: Összefirkált geographica. Magyar Nemzet 2006. 69. évf. 150. sz. (jún. 3.) 39.

36 A Losontzi-féle verselési mód tartotta még magát egy ideig a kollégiumi költészetben. Kósa László Arany Jánost idézi Losontzi hatását szemléltetve: „*Az első zsenge »Kis Tükör« modorban / Nyolcéves gyermek dadogása volt*” – olvashatjuk Arany János önéletrajzi értékű *Bolond Istók* című művének második énekében.” I. m. 1980. 566.

Losontzinál több a felsorolással említett település, Kazinczynál több a konkrét információ (Mátyásra való utalás, a bányászat, a természeti kincsek megnevezése, pénzverés), és néhol jelzőkkel színesít („*kies partján*”, „*sebes Garan*”).

„*Tornáról visz az út Gömör vármegyére,
Rosnyó-bánya, Pelsőtz és Csetnek völgyére,
Jolsva, Gömör, Ratkó, Putnok mezejére,
S a híres Muránynak magas tetejére.*”

„*Nagy kösziklán épült Muránynak várával
Kevély Gömör. Híres lett Csetnek vasával.
Dobsina is híres tzinobriumával,
Rosnyó aranyával és oskolájával.*”

*Komárom vármegye szolgál a Dunára,
Melynek Csalló-közre kiterjed határa.
Itt Tata, Kots, Almás, Szöny, Komárom vára,
Ki még ellenségnek nem jutott karjára.”*

*Komárom vármegyét, jöszte, szemléld meg,
Komárom városát itt elébb tekintsd meg,
Melyet az ellenség még nem vehetett meg,
Ha van időd, Tatát s Neszmélyt szemléld meg.”*

Itt Kazinczy rímelése bántóan egyhangú (bár Losontzi ragrímei sem csodásak), viszont megnyilatkozik a pataki diáknak az a törekvése, hogy a nevezetes helyek meglátogatására késztesse. (Losontzi a Duna-mellékhez, Kazinczy a Dunántúlhoz tartozónak tekinti ezt a megyét, amelynek határa csaknem fele-fele arányban nyúlik el a Duna két partján.) Közös vonása a két leírásnak a vár bevehetlenségének kiemelése.

Kazinczy külön foglalkozik Bács és Bodrog megyékkel, amelyek Losontzinál összevonva szerepelnek. Losontzi könyvének 1773. évi kiadásában nincs benne Torontál megye, amire a Délvidék problematikus helyzete lehet a magyarázat. 1718-ig ugyanis az Oszmán Birodalomhoz tartozott, ekkor kebelezte be a Habsburg Birodalom. Kazinczy így utal erre a megyéről írva: „*Köszönje Maria Therezíájának / Lételét Torontál...*” Kazinczy jól értesültségének jeleként értékelhető, hogy Nagyváradról megírja: „*Kevély lehet méltán Nagy-Várad várával, / És a püspököknek szép palotájával...*” Bihar megye szülötteként értesülhetett róla, hogy báró Patachich Ádám püspök 1762-ben hatalmas palota építésébe fogott. Losontzi még erről nem tudott, csak azt közli a városról: „*Püspöki hely erős várával.*” Kővár vidékéről (Districtus Kővár) szólva megfigyelhetjük, hogy ugyanazt a tényt, a vár pusztulását eltérő módon fogalmazzák meg:

„*Kővárnak vidékét Erdély felé tették,
És azt hegyek, halmok, erdők környül vették:
Kapnik, Berkesz, Kővárt ide helyeztették,
De ezt elhányatták, s hírét eltemették.”*

„*Kővár dicsekedik Kapnik bányájával,
Mely igen híressé lett bőv aranyával;
Kővár sem utolsó volt hajdan várával,
De hírét elásták sok idő jártával.”*

Egyetlen megyéről nem készített Kazinczy saját verset, s szinte hihetetlen, hogy ez éppen Zemplén, ahol sárospataki diákként él, alkot. Egyelőre nincs erre magyarázat. Arra van példa, hogy Losontziéval párhuzamosan halad az ő gondolatmenete, de variációra törekszik:

„*Vég Bereg vármegye szomszéd Ugocsával,
Igen dicsekedik Munkácsnak várával.
Itt Vári, Beregszász, Helmetz falujával
Tartja szegény házát kormos almájával.”*

„*Ugocsa vármegye Bereg vármegyével
Szomszéd. Ez dicsekszik Munkács erejével,
S épen győzhetetlen nagy erősségével.
Helmetz, Beregszásszal s Vári helységével.”*

A *Geographica* második fő része jobban eltér a mintától. Mivel elveti a kérdés-felelet formát, Kazinczy tömöríteni tud: 21 oldal elegendő neki. Szemlélete és gondolatmenete nem

tér el Losontziétől; közli, hogy bár azelőtt a Rákos mezején szoktak a magyarok királyt választani, 1687-től „*birja és igazgatja kedves hazánkat, mégpedig örökös jussal a Felséges Austriai Ház*”. Ezt azzal érdemelte ki, hogy Lipót felszabadította az országot a török hódításból. A karlócai béke (1699) értelmében az összes magyarországi terület és Horvátország Habsburg fennhatóság alá került. Ma úgy látjuk, hogy ennek következményeként Magyarország megmaradt önállóságát is elvesztette, és a Habsburgok leigázott, katonailag megszállott országa lett. Losontzit és Kazinczyt azonban kötelezte a lojalitás, keresték a pozitívumokat. Ezt Mária Terézia uralkodásától remélték, s mindketten az iránta való hódolattal zárják könyvüket. Losontzi az Erdélyt tárgyaló rész végén így: „*MÁRIA TRÉZIA, az Erdélyi fejedelemséget is örökös jussal birja 1740-től fogva. Adván mindenütt igazságának és kegyelmességének dicséretes jeleit, symboluma szerént JVSTITIA et CLEMENTIA.*” Kazinczy kis könyve utolsó oldalán ugyancsak alázatos alattvalóként búcsúzik. Előzőleg az ifjú szerző tömören tájékoztatja az olvasót az uralkodó jogairól, a nemesek és nemtelenek csoportjairól, az ország igazgatásáról, egyházi, hadi kérdésekről, az országgyűlésről, a főhivatalokról és az igazságszolgáltatásról, a települések típusairól. Ismerteti a hazánkban működő egyházakat, és leírja az ország címerét.

Kazinczy kis könyvében Mária Teréziáról

Vajon miképp határozhatjuk meg az elmondottak alapján Kazinczy *Geographicájának* műfaját? Országismereti mű született, a geográfiát tágran értelmezi a szerző. Lehet földrajzknöyvnék tekinteni, de gondoljunk a jeles geográfus, Frisnyák Sándor figyelmeztetésére: „*E könyvet – és általában a régi kiadványokat – sohasem szabad a mának szemüvegén keresztül nézni, mert ami ma elavultnak, primitívnek látszik, egykor a tudomány színvonalán állott. Hosszú utat tett meg a geográfia, amíg eljutott ahhoz, hogy a földrajzi objektumok egyszerű felsorolásán túl megmagyarázza a jelenségek okait és az egyes földrajzi jelenségek közötti összefüggéseket. Kazinczy földrajzknöyve – hibái ellenére is – jelentős volt abban az időben, mert a hazai táj és a közigazgatási rendszer ismertetése útján hozzájárult a geográfiai ismeretterjesztéshez és a magyar föld iránti érdeklődés felkeltéséhez.*”³⁷ Hogy ezt nem valami elnéző elfogultság mondatja, jelzi a fél évszázaddal későbbi megnyilatkozás a geográfus szakma részéről: „*Kazinczynak az országismereti irodalom hagyományaiba illeszkedő zsengéje figyelemre méltó: tömör, világos stílusa, a szülőföld és a hazaszeretet hangsúlyozása éppúgy erényei e könyvnék, mint az ismeretterjesztésre való törekvés.*”³⁸ Tegyük hozzá azt is: magyar nyelvű nyomtatott munkával jelentkezni az 1770-es években rangot jelentett; „*van, aki a bátorságát, van, aki a földrajzi ismeretek úttörő közlését, van, aki az irodalmi hajlandóságát emelte ki*”.³⁹

A kis könyvecskét irodalomtörténeti szempontból nézve aligha vitatható Váczy János megállapítása: „*Kazinczy ez első zsengéje általános irodalmi szempontból bizonyára alig méltó különösebb figyelemre, azonban hősünkre nézve egyben-másban jellemző. A hazai*

37 Frisnyák 1960. i. m. 69.

38 Magyar 2009. i. m.

39 Kiss Endre József: Az „első kirepülés”. 240 éve jelent meg Kazinczy Ferenc *Geographicája*. Széphalom 25., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2015. 7.

föld ismeretének s nevezetesebb városaira vonatkozó történelmi adatoknak közlése az akkori tanítás mellett mindenestre feltűnő érzékre vall, a hazaszeretetnek oly szikrájára, melynek csak időre volt szüksége, hogy lángra gyűljön.⁴⁰ És bár a *Geografica* első nyilvános bemutatását követően Kazinczy úgy nyilatkozik, hogy „Nem tudom, van-e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepüléséért, én felfogadtam, hogy soha többet nevem nyomtatva nem lesz”,⁴¹ a következő tanévben mégis munkához lát. A következő év végi exámen alkalmával az anyja által kinyomtatott második könyvét, Bessenyei György munkájának⁴² magyar fordítását osztogatja ki tanárainak, pártfogóinak, társainak. A pataki diákelőd, a testőríró levélbe foglalt elismerése avatja Kazinczyt íróvá, még ha Bessenyei nem is utal közvetlenül erre: „Ne szünyön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni.”⁴³ Évek telnek el, míg Kazinczy, 1788-ban újabb kötettel, Gessner-fordításával jelentkezik,⁴⁴ de az a tizenkét év nem telik el haszontalanul az irodalmi pálya szempontjából.

Több szemszögből nézve indokolhatjuk a *Geographica* megjelenésének jelentőségét annak ellenére, hogy a hazai irodalomfejlődésben nincsen hatása. Bessenyei fellépése tekintethető korszakhatárnak, Kazinczy jelentősége majd kassai irodalomszervező, folyóiratszerkesztő tevékenységében válik világossá. De azon az úton, amelyen 32 éves korára tekintélyes ifjúvá emelkedett,⁴⁵ a 16 évesen írt könyvecske az első állomás. Eredménye először is az, hogy figyelmet keltett bizonyos írói-olvasói körökben. Bugyi községben a Beleznay család látja vendégül szívesen, Pécelen Ráday Gedeon fogadja, és a diákemбер névjegyként nyújtja át itt is, ott is könyvét. Másodszor meg a pataki scholán belül szerez elismerést, amikor a következő iskolai évben akadémiai tanulmányait megkezdi. Fordítói munkásságát itt alapozza meg azokhoz a művekhez igazodva, amelyek Sárospatakon rendelkezésére álltak: a latin és a görög klasszikusok és a korabeli – kevéssé értékes – német írók. Azzal, hogy fordít és hogy honismereti munkácskával jelentkezik, azt a fejlődési folyamatot segíti elő a maga szerény módján, amely a pataki kollégiumban majd az 1790-es években a nemzeti felbuzdulás hatására a magyar tannyelvűség terén jelentkezik.

Becsülendő továbbá Kazinczy „első kirepülése” azért is, mert előrevetíti a hazai tájak iránti vonzalmát.⁴⁶ Rendszeresen írt hazai útjairól, s ne feledjük: utolsó nyomtatásban megjelent munkájában is ez a gondolatkör érvényesül;⁴⁷ akaratlanul is kerekre zárja vele az írói életművet. Jelképes értelmű a gesztus, hogy Kazinczy ezt a pályáját záró könyvét a 18 éves Eötvös Józsefnek ajánlotta biztató szavakkal: „Neveddjél, kedves ifjú, s légy, akit várunk.” Nem felejtette el, mit jelentett neki 56 évvel azelőtt minden jó szó. Élete tanulságaként hangzik a végső üzenet, amely nemcsak Eötvösnek, hanem a mai magyar ifjúságnak is szól: „De emlékezzél, hogy csak a tiszta ragyog.”

Kováts Dániel

40 Váczy i. m. 52.

41 PE. 482.

42 Az amerikai Podotz és Kazimir keresztyén vallásra-való meg-térése. Németből magyarra fordítottatott Kazinczi Kazinczy Ferenc által. Kassán, Landerer Mihály betűivel, 1776.

43 KazLev. I. k. 9.

44 *Geszner* Idylliumi. Fűskúti Landerer Mihály nyomdájában, Kassa, 1788.

45 Németh László írt *A tekintélyes ifjú* címen esszét Kazinczyról 1930-ban, s többek közt ezt állítja: „Bizonyos, hogy a harminckét éves Kazinczynak nemigen vannak művei. Inkább csak munkássága van...” „Ha az irodalom nemcsak egymás mellett feltűnő könyvek összessége, hanem inkább e könyvek közös élete, akkor Kazinczy előtt aligha lehet magyar irodalomról beszélni.” „Amikor 1794 őszén fölzörgetik, s elhurcolják kedves fordításai mellől; az irodalmi élet tetszhalálba merül.” Az én katedrám. Tanulmányok. Bp., 1969. 182-183.

46 Vö. Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc hona és honszeretete. Honismeret 2006. XXXIV. évf. 4. sz. 10-15.

47 *Kazinczy útja* Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. Pest, 1831.